

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477.54/.62+477.52)«166/174»(045)

Бірьова О. Ю.,

кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри історії України, музеєзнавства і
пам'яtkознавства, Харківська державна
академія культури (Україна, Харків),
olga72480@gmail.com

**Слобожанщина: адміністративні й соціальні зміни
протягом другої половини XVII
– першої половини XVIII ст.**

Розглянуто етапи втрати автономії Слобідської України. Встановлено, що характер землеволодіння Слобожанщини значною мірою відрізнявся від аграрних порядків Росії. Обмеження місцевого самоврядування відбулося вже за часів Петра I. Окрім охорони кордонів, слобідські козаки почали виконувати також іншу військову службу. З'ясовано, що політику Петра I продовжували Катерина I, Анна Іоанівна та Єлизавета Петрівна, які послідовними наказами обмежували автономні права Слобідської України.

Ключові слова: Слобідська Україна, автономія, державне право.

Нині регіональна історія – одна з провідних галузей вітчизняної науки. Тематику самотності Слобожанщини як територіально–адміністративної одиниці впродовж тривалого періоду не досліджували належним чином, розглядаючи лише окремі культурно–етнографічні аспекти.

Грунтовно історію Слобідської України вивчав Д. І. Багалій, автор понад сотні робіт з даної тематики. Не менш важливими в історичному та науковому аспектах роботи Є. Альбовського по заселенню регіону. Питання про самоврядування Слобожанщини – одне з центральних в історії цього регіону, оскільки дає вичерпану інформацію про територіальні та адміністративні зміни, які відбувалися протягом часу. В сучасній історичній науці слобідській тематиці присвячені дослідження В. Л. Маслійчука, С. В. Потрашкова, П. І. Лаврова.

Мета статті – дослідити адміністративні й соціальні зміни в Слобідському регіоні, починаючи від обмежень запроваджених Петром I до перетворень, введених імператрицею Єлизаветою. Відповідно до мети в статті вирішуються наступні завдання: еволюція суспільного складу населення; адміністративні зміни протягом першої половини XVIII ст.

Масове заселення цього краю розпочалося наприкінці XVII ст.: козацьке населення з Правобережжя, Центральної частини України. приходило на нові землі.

Історичною подією, яка співпадала з часом заселення Слобідської України, була Визвольна війна під керівництвом Б. Хмельницького [4, с. 35]. Після Білоцерківського договору гетьман видав універсал, згідно з яким дозволялося переселення на Слобожанщину. Цю подію літопис 1651 р.: описує так «... було чути серед людей горе та незадоволення на Хмельницького за те, що він віддав Україну в неволю

полякам. Тоді ж Хмельницький, чекаючи сприятливого часу для помсти, дозволив пригнобленому народові приходити до Полтавщини й за кордон (у Велику Росію) для помешкання, і з того часу почали засновуватися Суми, Лебедин, Харків, Охтирка та інші слобідські міста аж до Дону козацьким народом» [5, с. 234].

Отже, основний контингент мешканців становили українці, переселення яких підтримував царський уряд. Козаки мали право розміщуватися на вільних землях, але лише на тих, які після договору про поділ кордонів відійшли під протекцію Московської держави. Про цей факт ідеться в наказі, виданому царем Олексієм Михайловичем від 1649 р.: «... черкасів, які з литовської сторони прийдуть, на ім'я государя приймати й влаштовувати на служіння від кримської сторони; а в містах, які від литовської сторони, їм бути не можна, адже через це можна посваритися з Польщею, і самим їм мешкати в цих прикордонних містах від поляків небезпечно» [3, с. 80].

При поселенні в Слобідському краї кількість земельних наділів та їх розміри не були чітко визначені. Царський уряд дозволяв вільно займати землі новоприбулим мешканцям. Характер землеволодіння значною мірою відрізнявся від аграрних порядків Росії. Замість звичайного надання у власність відбування державної служби була вільна заїмка; замість общинного володіння «всім миром» у Слобожанщині майже скрізь панувало індивідуальне господарювання зі звичайним переходом та дробленням у спадок від покоління до покоління [10, с. 9].

Отже, на першому етапі освоєння краю всі стани полку користувалися земельною власністю, яку отримали або завдяки «заїмці» – вільному займанню земель, або з дозволу полковника.

Полковник мав право роздавати в спадкове володіння на свій розсуд вільні землі, а також придбати землі для себе, що перебували у власності його родини. Так, наприклад, Терешківка Сумського повіту являла собою спочатку двір козака Терентія Семененка, який надав йому за службу полковник Герасим Кондратьєв. Підпрапорний Федір Картавий мав наділ у Середньому Бурлуку. Писарівка, яка розташовувалася на лівому березі Дінця, належала писареві Харківського полку. Писар Ізюмського полку написав чолобитну царю з проханням надати йому земельне майно. Ця межа виписка прописана в наказі від 6 січня 1706 р. [9, с. 240].

Немало земельної власності придбав охтирський полковник Іван Перехрестов. Маєтки, які закріплені царськими грамотами за цим полковником, придбані завдяки вільній заїмці або в результаті купівлі наділів. Прикладом є царська грамота від 1686 р., в якій ідеться про купівлю земель Славгородка Перехрестовим у боярських дітей Вольговської служби. Іван Перехрестов

заселив немало хуторів Богодухівського й Охтирського повітів, зокрема Каплуновку, Пархомівку, Мартинівку. У 70-х рр. XVII ст. він дістав у помісне користування село Тростянець, а в 1685 р. ці слободи віддали йому у вотчинне володіння [8, с. 144]. Крім цих поселень, Перехрестов купив землі сіл Люджи, Боромлі, Родомлі. Купівля нерухомого майна не завжди мала законні підстави.

У 1692 р. охтирські козаки подали скаргу до уряду на неправомірні дії полковника, котрий захопив майно свого суперника, колишнього охтирського полковника Прокоф'єва, також привласнив собі землі козацької громади.

Таким чином, вільні заїмки, купівлі та самочинні привласнення зумовлювали виникнення численних земельних володінь. Слобідська старшина прагнула розширення своїх повноважень, які були б закріплені за ними юридично. Це створювало передумови переходу колишніх старшин до замкнутого привілейованого стану.

Мешканці цього краю здебільшого були вихідцями з Наддніпрянщини, в якій панував полковий устрій. Основою цього ладу було виборче начало та юридична рівність спільноти. Козаки-переселенці користувалися земельною власністю, яку вони придбали завдяки вільній «заїмці», ця форма власності затверджувалася царськими грамотами. Вона належала до переваг, які мали слобідські козаки. Уся група переселенців на чолі з ватажком могла володіти однаковою кількістю землі. Окрім особливого способу придбання нерухомої власності, мешканці цього регіону мали інші пільги, серед яких: установлення полкового козацького устрою, звільнення рядових козаків від регулярного служіння, можливість вільно займатися промислами, звільнення від податків. Усі ці переваги надавалися царськими грамотами всій козацькій спільноті.

Старшина прагнула отримати ті переваги та привілеї, якими користувався вищий стан російського суспільства. Оскільки в ті часи основним багатством була земельна власність, правляча полкова верхівка збільшувала розміри своїх володінь [6, с. 310].

Обмеження полковничої влади відбулося вже за часів Петра I. Після Полтавської битви він залишив в Україні п'ятнадцять полків під керівництвом Репніна, а завідувати слобідськими полками доручив генералові Петру Апраксину – командирі дивізії, що називалася за місцем свого розташування Українською. Сотники почав призначати генерал, зважаючи на атестації полковників. Останніх затверджував на посаду Петро I.

Окрім пильнування кордонів, слобідські козаки почали виконувати також іншу військову службу за наказом уряду. Так, у 1694 р. Харківський полк переведено до армії Шереметьєва, яка діяла під Азовом. За часів Петра I також почали брати рекрутів із Слобожанщини в регулярні війська.

За цього російського імператора відбулися зміни в адміністративному поділі країни. На початку XVIII ст. в офіційній мові Росії виникло слово «губернія». У 1708 р. Петро I підписав указ про поділ Росії на вісім губерній.

Слобожанщина ввійшла частково до Київської, а частково до Азовської губерній. До Київської губернії належали Охтирка, Суми, Краснокутськ, Валки, Харків. До Азовської – Ізюм, Лиман, Зміїв. У справах підпорядкування слобідсько-українське козацтво спо-

чатку було підзвітним Московському приказу, а потім – Белгородському розряду з громадських справ та Військовій колегії з військових справ.

Серед реформ, запроваджених Петром I, належить надання з 1714 р. старшинським дітям звання підпрапорних, які до цього називалися полковими козаками. Надання цієї переваги започаткувало спадковість старшинського звання, хоча й до цього часу посада батька часто переходила до його синів. Так, після смерті полковника Григорія Донець-Захаржевського його наступниками на посаді стали Федір Григорович і Костянтин Григорович.

Посаду сумського полковника Андрія Кондратьєва почав обіймати його син Іван Кондратьєв. Місце охтирського полковника Федора Осипова посів його син Максим Федорович.

Позиції можновладців як виразників привілейованого прошарку суспільства зміцніли. У «Табелі», виданому Харківському полку, вказана кількість підлеглих, котрі перебували в служінні заможних родин: «За полковником Квіткою – дев'ятсот шістьдесят вісім чоловік, за вдовою полковника Куликовського – двісті десять чоловік, за сотниками цього полку – тисяча сімдесят вісім чоловік, за духівництвом – сто п'ятдесят шість чоловік» [3, с. 196].

Наявність значної кількості власницьких селян свідчить про створення передумов кріпосницького ладу в Слобожанщині.

За часів Петра I збільшилася кількість маєтків великоросійського та іноземного дворянства в Слобожанщині, не лише завдяки наділенню вільними угіддями, а й через вилучення земель у козацьких полковників. Подібної конфіскації зазнав охтирський полковник І. І. Перехрестов. Причина конфіскації полягала у незадоволенні владою полковника його підлеглих, котрі в 1692 р. відправили до Москви двадцять сім депутатів подати скаргу на полковника. У двадцяти шести пунктах вони виклали звинувачення в жадібності, несправедливості та жорстокості полковника. У 1704 р. згідно з розпорядженням влади його позбавили звання та всіх численних маєтків, які були відібрані до казни. Частина вилучених володінь згодом перейшла у власність духівника монарха.

Подібна постанова була видана полковникові Ф. Шидловському. Підставою для арешту стало звинувачення останнього в пограбуваннях на польській території під час Північної війни. Є. Альбовський відзначає, що це звинувачення було сфабрикованим. Насправді опальні дії уряду пояснюються тим, що полковник заборонив князю Меншикову збирати побори з купців [1, с. 98].

За вироком Шидловський позбавлявся всіх своїх звань і втрачав маєтки. Його землі переходили до новоприбулих волохів на чолі з князем Кантемиром. Цей факт підтверджує жалувана грамота від 1718 р., згідно з якою маєтності Шидловського в Харківському, Ізюмському полках та в Курському повіті відійшли до волоського господаря князя Кантемира, окрім земель, закріплених за його племінниками [2, с. 193]. Сімсот десять дворів, що належали полковникові, були розподілені між іноземними вихідцями.

Політику, запроваджену Петром I щодо слобідських полків, продовжували й інші самодержці. Катерина I, наказом від 1726 р., постановила перебувати полкам

у відомстві Військової колегії, залишаючись під командуванням українського дивізійного генерала.

Згідно з наказом була створена правильна рота під керівництвом ротмістрів. В «Екстракті про слобідські полки» зазначено: «Ротмістрів раніше в полках не було, а призначені вони за наказом Военної колегії» [3, с. 150]. Ротмістрові належало місце в полковій ієрархії між суддею та осавулом, призначення на цю посаду залежало від дивізійного генерала.

Радикальні зміни в слобідському суспільстві відбулися під час правління Анни Іванівни. У 1732 р. в Сумах створено Комісію запровадження слобідських полків, яка діяла до 1743 р., яку очолював генерал-лейтенант князь Олексій Шаховський. Ця установа повинна наглядала за правильним вирішенням справ у полкових канцеляріях, які створювалися з полкових ратуш та прирівнювалися до провінційних канцелярій. Головами в полкових канцеляріях були полковники. Вирішення справ у новостворених установах здійснювалося за російськими законами замість колишніх «обикностей». На вирішення судових справ у полкових канцеляріях можна було скаржитися в канцелярію комісії, а на останню – подавати апеляцію до Військової колегії чи Сенату. Усі новостворені установи утримували слобожани.

При полкових канцеляріях створено спеціальні установи для приведення до ладу земельних відносин між власниками маєтків. У ці контори наказано подавати всі колишні купчі записи, які надавалися полковничими універсалами, а також інші записи на села, хутори, млини, ліси, сади тощо.

Але багато поміщиків не мали формальних підтверджень на право власності. Відсутність документів на землі пояснювалася тим, що старшини купували козацькі наділи, які за законом не могли продаватися. Купівля земель у козацьких підпомічників заборонялася, оскільки їх нерухома власність складала земельний фонд козацької служби. Такі наділи не можна продавати особам іншого стану [7, с. 241].

Наслідком реформ в аграрній галузі було скасування головної переваги козаків – вільного зайняття земель. За власником нерухомого майна це право зберігалось, хоча на це не було жодних письмових підтверджень. Полковник уже не міг розподіляти наділи.

За постановою Комісії О. Шаховського, посада слобідського полковника прирівнювалася до чину прем'єр-майора. Цей наказ надавав старшині можливості отримати чини, означені в «Табелі про ранги». Замість жалування полковники та полкова старшина мали визначену кількість підпомічників: полковники – по п'ятнадцять дворів, судді – по шість, ротмістри – по п'ять, писарі – по три двори.

Реформи, що відбулися в слобідському суспільстві за час правління Анни Іванівни, негативно позначилися на кількості мешканців регіону. Слобідські козаки, незадоволені збільшенням податків, які використовувалися для утримання нових установ та військових утворень, тікали на Дон та Волгу.

Перетворювати слобідське суспільство на російський лад продовжила Єлизавета Петрівна. Імператриця наказала розформувати драгунський полк, драгун розподілили по слобідських полках, у яких наказувалося утримувати п'ять тисяч виборних козаків.

Підпомічників в офіцерів розписали по сотнях. Замість драгунського полку утворено гусарський. Єлизавета повернула слобідським козакам ті пільги, якими вони користувалися за часів правління Петра I.

Розпорядження уряду стосувалися власницьких селян, права яких значно обмежувалися. Постановою від 6 липня 1748 р. слобідським мешканцям заборонялося переходити з одного полку до іншого. В указі від 30 березня 1749 р. зазначалося: тих козаків та підпомічників, котрі до цього часу пішли зі своїх місць і мешкають у Слобожанщині та Росії, повернути на колишнє місце за їхні кошти [1, с. 171]. Цими послідовними наказами жителі слобідських полків майже прирівнювалися до інших підданих Російської імперії, але без порушення привілеїв, підтверджених маніфестами.

Отже, втрата Слобідського регіону розпочалася за часів Петра I й тривала до другої половини XVIII ст., коли остаточно було знищено автономні права Слобідського регіону.

Вивчення різних аспектів історії Слобожанщини є тематикою подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Альбовский, Е., 1895. 'История Харьковского слободского казачьего полка (1651–1765 гг.)', Харьков: *Тип. губерн. правления*, 218 с.
2. Багалей, ДИ., 1886. 'Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний)', Харьков: *Тип. К. П. Счасни*, Т.1, 358 с.
3. Багалей, ДИ., 1890. 'Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний', Харьков: *Тип. К. П. Счасни*, Т.2, 433 с.
4. Лаврів, ПІ., 1994. 'Колонізація українських і суміжних степів: історичний нарис', К.: *Просвіта*, 56 с.
5. 'Летопись Самовидца', 1878. Киев: *Тип. Милевского*, 318 с.
6. Маслійчук, ВЛ., 2007. 'Провінція на перехресті культур: дослідження з історії Слобідської України XVII – XIX ст.', Х.: *Харк. приват. музей міськ. садиби*, 340 с.
7. Потрашков, СВ., 1998. 'Харьковские полки: три века истории', Х.: *Око*, 152 с.
8. Слюсарский, АГ., 1954. 'Слобідська Україна. Історичний нарис XVII – XVIII ст.', Харків: *Хар. кн.-газет. вид-во*, 279 с.
9. Филарет (Д. Г. Гумилевский), 1858. 'Историко-статистическое описание Харьковской епархии', Харьков: *Тип. Хар. ун-та*, Отд.5, 461 с.
10. Шиманов, АЛ., 1883. 'Главнейшие моменты в истории земледелия Харьковской губернии', Киев, 134 с.

References

1. Al'bovskij, E., 1895. 'Istorija Har'kovskogo slobodskogo kazach'ego polka (1651–1765 gg.) (History of the Kharkov Sloboda Cossack Regiment (1651–1765))', Har'kov: *Tip. gubern. pravlenija*, 218 s.
2. Bagalej, DI., 1886. 'Materialy dlja istorii kolonizacii i byta stepnoj okrainy Moskovskogo gosudarstva (Har'kovskoj i otchasti Kurskoj i Voronezhskoj gubernij) (Materials for the history of colonization and the life of the steppe margin of the Moscow state (Kharkov and partly Kursk and Voronezh provinces))', Har'kov: *Tip. K. P. Sчасni*, T.1, 358 s.
3. Bagalej, DI., 1890. 'Materialy dlja istorii kolonizacii i byta Har'kovskoj i otchasti Kurskoj i Voronezhskoj gubernij (Materials for the history of colonization and the life of the Kharkov and partly of the Kursk and Voronezh provinces)', Har'kov: *Tip. K. P. Sчасni*, T.2, 433 s.
4. Lavriv, PI., 1994. 'Kolonizacija ukrai'ns'kyh i sumizhnyh stepiv: istorychnyj narys (Colonization of Ukrainian and adjacent steppes: historical essay)', K.: *Prosvita*, 56 s.
5. 'Letopis' Samovidca (Chronicle of Samovidts)', 1878. Kiev: *Tip. Milevskogo*, 318 s.
6. Maslijchuk, VL., 2007. 'Provincija na perehresti kul'tur: doslidzhennja z istorii' Slobids'koi' Ukrai'ny XVII – XIX st. (Province at the crossroads of cultures: research on the history of Sloboda Ukraine in the

seventeenth and nineteenth centuries)', H.: *Hark. pryvat. muzej mis'k. sadyby*, 340 s.

7. Potrashkov, SV., 1998. 'Har'kovskie polki: tri veka istorii (Kharkov shelves: three centuries of history)', H.: *Oko*, 152 s.

8. Sljusarskyj, AG., 1954. 'Slobids'ka Ukrai'na. Istorychnyj narys XVII – XVIII st. (Sloboda Ukraine Historical sketch of XVII – XVIII centuries)', Harkiv: *Har. kn.–gazet. vyd.–vo*, 279 s.

9. Filaret (D. G. Gumiljovskij), 1858. 'Istoriko–statisticheskoe opisanie Har'kovskoj eparhii (Historical – statistical description of the Kharkov Diocese)', Har'kov: *Tip. Har. un.–ta*, Otd.5, 461 s.

10. Shimanov, AL., 1883. 'Glavnejshie momenty v istorii zemlevladienija Har'kovskoj gubernii (The main moments in the history of land tenure of the Kharkov province)', Kiev, 134 s.

Bir'ova O. U., *Candidate of Historical Sciences, lecturer of department History of Ukraine, museology and monuments, Kharkiv State Academy of Culture (Ukraine, Kharkiv), olga72480@gmail.com*

Slobozhanshina: administrative and social changes in the second half of XVII – first part of XVIII century

The stages of the loss of autonomy of Sloboda Ukraine are considered. It was established that the nature of the land tenure of Slobozhanshchyna greatly differed from the agrarian order of Russia. Limitation of local self-government was already in the days of Peter I. In addition to border guarding, Slobodskie Cossacks began to perform other military service. It was clarified that Kateryna I, Anna Ioannovna and Elizabeth Petrovna continued the policy of Peter I, who, by successive orders, restricted the autonomous rights of Slobodskaya Ukraine.

Keywords: Sloboda Ukraine, autonomy, state law.

* * *

УДК 94:323.113=162.1«1914/1919»

Титивець О. О.,
аспірант кафедри історії та археології слов'ян
факультету історичної освіти, Національний
педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), wakeon@bigmir.net

Молодіжні організації польських громад Києва в 1914–1919 роках

Зростання активності польської громади супроводжували та поглиблювали зусилля у сфері організації дітей, гімназійної молоді та студентів польського походження, які мешкали та навчалися в Києві. Структурування позаційного та поза університетського повсякдення не лише дозволяло заповнити вільний час, а у тривалішій перспективі – зведенню до мінімуму впливу радикальних ідей, які поширювались в російському суспільстві, та наслідків русифікації. Прагнення київських поляків знайшли свій вираз у динамічному розвитку, починаючи від 1905 року, культурних, освітніх, благодійних ініціатив. Особливо плідними стали 1917–1918 роки. Цьому процесові не завадили дедалі більші труднощі, зумовлені постійним погіршенням внутрішнього становища в Російській імперії. Громадянська війна, що спалахнула після повалення більшовиками Тимчасового уряду й короткотривалого захоплення ними влади в Києві, та кількомісячна окупація міста німцями та діяльність української влади в 1918 році.

Ключові слова: громадські організації, харцерство, Корпорація, Полонія, Філаренція, молодіжні організації, Центральне бюро.

Польський молодіжний рух на території України мав тривалу історію, остаточно його організаційне становлення відбулось у II половині XIX століття, коли після придушення польського повстання 1863 р. почалось формування перших молодіжних патріотичних організацій – студентської «Корпорації» та «Учнівської корпорації».

На початку XX століття польський молодіжний рух швидкими темпами політизується, вирішальну роль в його структурі починають відігравати радикальна «Корпорація», що остаточно прийняла назву в 1884 р., та націоналістична «Полонія», утворена 1900 р. Обидві

організації в роки Першої світової війни активно співпрацювали з революційною фракцією Польської соціалістичної партії та Польською національно–демократичною партією. Цей розкол проектувався на всі інші польські молодіжні організації, які іноді взагалі не демонстрували своєї причетності до політичного життя.

Падіння самодержавного ладу в Росії й початок демократичних реформ Тимчасового уряду створили умови для легалізації польських молодіжних організацій на території українських губерній. Протягом березня 1917 р. всі вони без виключення привітали початок революції, особливий ентузіазм серед них викликало звернення Тимчасового уряду до польського народу в якому визнавалась необхідність відновлення незалежності об'єднаної Польщі.

Найбільш аполітичним, хоча й заснованим під егідою націоналістичних молодіжних організацій, ще з довоєнної доби був польський скаутський рух. Київ за декілька років до початку світової війни став місцем ініціативи харцерства на українському історичному прикордонні, а отже, і в Росії, а під час війни – одним із головних його центрів. До цієї ролі місто і його польських мешканців спонукала близькість до Львова, звідки долинали звістки про формування скаутських осередків і надходили матеріали, необхідні для проведення цієї форми діяльності, а також численність місцевих дітей і підлітків. Динамічний розвиток руху був зумовлений також напливом у роки Першої світової війни до міста біженців, а разом із ними й харцерських активістів.

Сам рух був започаткований на Наддніпрянщині, а відтак, в Російській імперії у 1912 році. Джерелом натхнення для руху стало поширюване польське харцерство з Малопольщі, яке існувало там від 1910–1911 років. Організованих форм цей почав набирати протягом 1912–1913 років тільки серед нечисленної групи студентського середовища. Реальних обрисів організація набула у другій половині 1913 року, а сам розвиток почався з 1914 року [3, с. 493].

Потреба в організації була відчутна, так як місцева молодь, заявляючи про вступ до харцерства, спиралась на розповіді та книжки, але їй бракувало практичного керівництва та підтримки, що в результаті призвело до розпаду перших скаутських ініціатив у Подільській, Київській і Волинській губерніях. Отже, потреба в більшій динамічності, контролі й подальшому розвитку зумовила формування локальних структур, які організували роботу в Києві, а також охопили своїм впливом наддніпрянську частину належних Росії регіонів України. Структурування руху відбувалось майже водночас, а його столичні представництва стали основою для створення центральних органів польського скаутингу на українських землях.

Треба зазначити, що до моменту повалення царського правління в 1917 році розвиток харцерства тривав у підпіллі. Протягом 1912–1914 років виникли перші скаутські структури, до харцерських патрулів почали регулярно вступати польські діти та підлітки, проте рух був обмежений умовами, в яких йому довелося працювати. Заходи, спрямовані на уникнення викриття, істотним чином впливали на його форми. Не сприяла розвиткові й позиція батьків, які не вбачали потреби допомагати й підтримувати цей рух, а іноді, коли батьки вирішували, що умови цієї діяльності надто небезпечні, й не бажали